

ПРИРОДНА ДЕНДРОФЛОРА УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗБАГАЧЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ДЕНДРОФЛОРИ РЕГІОНУ

Наведено дані щодо видового складу дендрофлори Українського Полісся. З метою оптимізації навколишнього середовища запропоновано асортимент деревних рослин для ширшого використання у різних типах зелених насаджень з урахуванням їх декоративних та екологічних особливостей.

Постановка проблеми. Асортимент деревних рослин, який використовується в декоративних насадженнях Українського Полісся, потребує розширення. Значний інтерес щодо цього становлять види природної дендрофлори, які характеризуються високою стійкістю до урбогенних умов, здатністю впродовж тривалого часу зберігати декоративність, санітарно-гігієнічні та естетичні властивості при використанні в озелененні. Тому широке залучення їх в культуру має практичне значення для садово-паркового будівництва.

Раціональне використання рослинних ресурсів є одним з пріоритетів сучасного етапу розвитку людства. На важливості цієї проблеми наголошувалося на Всесвітньому Саміті із збалансованого розвитку, який відбувся в Йоганнесбурзі 26 серпня – 4 вересня 2002 р., Міжнародній науковій конференції "Біорізноманітність флори: проблеми збереження і раціонального використання" (м. Львів, 27–29 квітня 2004 р.), IV Міжнародній науковій конференції молодих дослідників "Теоретичні та прикладні аспекти інтродукції рослин і зеленого будівництва" (м. Тростянець, 20–23 травня 2004 р.).

Завдання дослідження. Визначення найперспективніших аборигенних видів

деревних рослин Українського Полісся для збагачення культурної дендрофлори регіону.

Об'єкти досліджень. Природні та штучні насадження лісових культур, насадження ботанічних садів, дендропарків, старовинних парків, дендраріїв, міст та сіл регіону.

Обговорення проблеми. За характером рослинності Українське Полісся належить до зони змішаних лісів Східно-Європейської рівнини. Флора регіону досить своєрідна і різноманітна. До її складу входить понад 1500 видів судинних рослин, що становить 30,6% загальної кількості судинних рослин України. Становлення флори регіону відбувалося одночасно з розвитком європейської флори та флори прилеглих територій. У сучасному рослинному покриві Українського Полісся переважає лісова та болотна рослинність.

Лісистість поліської території порівняно висока – від 10 до 50% (в середньому 32,1%). Сучасна лісова рослинність Українського Полісся представлена сосновими, сосново-дубовими, дубово-грабовими та вільховими лісами. Загальна площа лісового фонду становить 3455 тис. га, зокрема площа, вкрита лісом, – 3048 тис. га. У лісах Українського Полісся зосереджено 36% лісового, 32 – лісосічного фонду і 33% загальних запасів деревини країни, або 339 млн м³,

зокрема стиглих і перестійних насаджень – 16,8 млн м³, лісозабезпеченість на одну людину дорівнює 0,41 га і 45,2 м³ деревини [7].

У лісовому фонді цієї зони перше місце посідають хвойні насадження (64,5%), зокрема лісостани з переважанням сосни звичайної (*Pinus sylvestris* L.) становлять 64% площі. Соснові ліси займають найвищі ділянки з бідними піщаними дерново-підзолистими ґрунтами, де у сосни найменше конкурентів. На сухих ґрунтах ростуть соснові ліси-бори лишайникові, а на вологіших – соснові ліси-бори зеленомохові, у низинах, у найвологіших умовах, – бори чорницеві з високопродуктивними деревостанами. За площею переважають бори зеленомохові. Друге місце за площею насаджень посідають березняки (13%), більшість з них – молоді, зрідка трапляються віком старіше ніж 50 років.

Крім сосни звичайної, найпоширенішими видами у лісах цієї зони є дуб звичайний (*Quercus robur* L.), берези повисла (*Betula pendula* Roth) та пухнаста (*B. pubescens* Ehrh.), вільха чорна (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn), осика (*Populus tremula* L.) і граб звичайний (*Carpinus betulus* L.). Дубові ліси переважають на півдні Українського Полісся та в центральній його частині, де на поверхню виходить кристалічний щит. Обов'язковою умовою зростання лісів є наявність карбонатного горизонту ґрунту на глибині не більше ніж 2 метри. В таких умовах формуються ліси з крушиною ламкою (*Frangula alnus* Mill.) в підліску та осокою трясуцковидною (*Carex bryzoidez*) у травостой. На багатших свіжих ґрунтах ярус підліску створює ліщина звичайна (*Corylus avellana* L.). Дубові ліси відрізняються високою видовою різноманітністю. У невеликій кількості зростає ясен звичайний (*Fraxinus excelsior* L.), липа серцелиста (*Tilia cordata* Mill), клен гостролистий (*Acer platanoides* L.), в'яз гладенький (*Ulmus laevis* Pall.), в. граболистий (берест) (*U. carpinifolia* Rupp. ex.

G. Suckow), в. корковий (*U. suberosa* Moench). У південно-західних районах зрідка трапляються явір (*Acer pseudoplatanus* L.) і черешня (*Cerasus avium* (L.) Moench). У західних районах та на півночі Чернігівського Полісся трапляється ялина європейська (*Picea abies* (L.) Karst.), яка зрідка утворює чисті деревостани [5–8]. Українське Полісся є південно-західною межею острівного зростання ялинових лісів. Загалом їхня площа становить близько 1600 га, або 0,05% площі регіону, вкритої лісом.

Особливістю місцезростання ялини на Поліссі є її екологічне (проміжне) положення між лісовими та болотними екосистемами. Ялинові ліси тут трапляються виключно в долинах лісових струмків або по окраїнах боліт. Ялинові ліси в Українському Поліссі є первинно-рідкісними; за архівними даними, ще за часів Князівства Литовського, ялина була тут рідкісною. Нині основною причиною деградації ялинників є зниження рівня ґрунтових вод, спричинене осушувальною меліорацією, яке призводить до масового відмирання ялини та експансії дуба і граба.

У долинах і заплавах річок крім вільхи чорної поширені верби біла (*Salix alba* L.) й ламка (*S. fragilis* L.), осокір (*Populus nigra* L.), до яких подекуди домішуються тополі біла (*Populus alba* L.) та сіра (*P. canescens* (Ait.) Smith). Вони формують як чисті, так і змішані насадження.

Підлісок у лісових насадженнях Українського Полісся відносно бідний. До його складу найчастіше входять горобина звичайна (*Sorbus aucuparia* L.), крушина ламка, бруслина бородавчаста (*Enonymus verrucosa* Scop.), ліщина звичайна (*Corylus avellana* L.). Зрідка в підліску й на узліссях трапляються глід український (*Crataegus ukrainica* Pojark), терен (*Prunus spinosa* L.), барбарис звичайний (*Berberis vulgaris* L.), бузина чорна (*Sambucus nigra* L.) й червона (*S. racemosa* L.), жимолость пухнаста (*Lonicera xylosteum* L.). У північно-західних районах Волинського Полісся пошире-

ний ялівець звичайний (*Juniperus communis* L.), а у північно-західній частині Житомирського Полісся – рододендрон жовтий (*Rhododendron luteum* Sweet). Частка насаджень з домінуванням твердолистяних порід становить 9,7%, м'яколистяних – 25,8% загальної площі, вкритої лісом.

У віковій структурі насаджень Українського Полісся переважають молодняки (60,9 %), середньовікові деревостани становлять 26,1%, досягаючи – 9,1, стиглі та перестійні – 3,9% вкритої лісом площі. Середній приріст насаджень коливається у межах 3,5–4,2 м³ на 1 га.

В Українському Поліссі поряд із сосною звичайною, дубом звичайним, грабом звичайним, березою повислою, вільхою чорною, рододендром жовтим та іншими видами лісової рослинності можна зустріти і такі степові рослини, як ковила волосиста (*Stipa capillata* L.), астрагал піщаний (*Astragalus arenarius* L.), вишня кущова, або степова, терн (*Cerasus fruticosa* (Pall.) G. Woron.) тощо. Це пояснюється сусідством Українського Полісся і Лісостепу України.

Природна дендрофлора Українського Полісся налічує 148 видів, що становить 30% загальної кількості деревних рослин у флорі України (див. таблицю).

За життєвими формами види природної дендрофлори розподіляються так:

дерева – 58 видів, куці – 69, кущики – 11, напівкущики – 9, ліани – 1 вид.

За кількістю видів дендрофлори Українське Полісся (148 видів) посідає третє місце після Криму (275) та Карпат (244 види). Його видовий склад значно різноманітніший, ніж Білоруського Полісся (148 проти 104 видів).

У межах Українського Полісся поширення деревних рослин нерівномірне – у складі Волинського Полісся – 127 видів, Малого – 121, Житомирського та Київського – 103, Чернігівського та Новгород-Сіверського Полісся – 95 видів [5]. Така відмінність у кількості видів зумовлена тим,

Систематична структура природної дендрофлори Українського Полісся

№ пор.	Родини	Кількість родів	Кількість видів	% від загальної кількості видів
1.	Pinaceae	3	3	2,0
2.	Cupressaceae	1	1	0,7
3.	Berberidaceae	1	1	0,7
4.	Ulmaceae	1	6	4,0
5.	Fagaceae	2	3	2,0
6.	Betulaceae	2	8	5,4
7.	Corylaceae	2	2	1,4
8.	Salicaceae	2	19	12,8
9.	Ericaceae	6	6	4,0
10.	Vacciniaceae	3	5	3,3
11.	Tiliaceae	1	2	1,4
12.	Thymelaeaceae	1	2	1,4
13.	Grossulariaceae	2	5	3,3
14.	Rosaceae	11	52	35,0
15.	Fabaceae	3	10	6,7
16.	Staphyleaceae	1	1	0,7
17.	Aceraceae	1	4	2,7
18.	Cornaceae	1	1	0,7
19.	Araliaceae	1	1	0,7
20.	Celastraceae	1	2	1,4
21.	Rhamnaceae	2	2	1,4
22.	Viscaceae	1	2	1,4
23.	Oleaceae	1	1	0,7
24.	Sambucaceae	1	2	1,4
25.	Viburnaceae	1	1	0,7
26.	Caprifoliaceae	2	2	1,4
27.	Aprocynaceae	1	1	0,7
28.	Solanaceae	1	1	0,7
29.	Lamiaceae	1	2	1,4
Разом		57	148	100

що ці регіони займають різну площу, а також більш значним впливом на рослинність лівобережної частини Українського Полісся антропогенних факторів упродовж XVI–XX ст. (надмірна експлуатація). Так, за вказаний період лісистість колишньої Чернігівської губернії зменшилася з 35,5 до 14,9% [7].

Природна дендрофлора Українського Полісся нараховує 148 видів з 29 родин [1–4, 6] (див. таблицю). Більшість з них може знайти застосування у народному гос-

подарстві як лікарські, плодово-ягідні, медоносні, дубильні, фітомеліоративні, декоративні рослини.

Значна частина видів місцевої дендрофлори використовується в озелененні міст та сіл, в агролісомеліорації, при створенні насаджень за природним еталоном регіону. Вони зимостійкі, стійкі до промислового забруднення ґрунтів та повітря, добре очищують його і збагачують киснем та фітонцидами. Деревними рослинами затримується велика кількість пилу, що потім з дощем та опалим листям потрапляє в ґрунт, де відбувається його біологічне очищення.

Зелені насадження захищають від виробничих шумів, зменшують рівень радіоактивності, захищають від перегріву сонячними променями приміщення і відкриті майданчики, активно впливають на формування мікроклімату. Їх роль багатогранна, адже що більше зелених насаджень, то здоровіше навколишнє середовище.

Таким чином, рослини є одним з найголовніших засобів оптимізації довкілля. Правильний підбір та використання їх у зеленому будівництві, урбанізованих ландшафтах, народному господарстві сприяє поліпшенню середовища життєдіяльності людини.

Для поодиноких і групових посадок, невеликих масивів у парках, лісопарках найбільш придатні: ялиця біла, ялина європейська, сосна звичайна, бук лісовий, дуби звичайний та скельний, в'язи голий та гладенький, берези повисла та пухнаста, горобина звичайна, груша звичайна, черемха звичайна.

Окремі види природної дендрофлори, крім поодиноких та групових посадок у парках, скверах, внутрішньоквартальних насадженнях, з успіхом можуть використовуватися для створення вітрозахисних смуг, заліснення малопродатних або непридатних для сільського господарства земель. Найчастіше для формування вітрозахисних смуг застосовують дуб звичайний, липи

серцелисту та плосколисту, граб звичайний, клени звичайний та татарський [8-9].

Для заліснення балок та ярів, закріплення берегів річок, водоймищ, схилів використовують верби білу, гостролисту, козячу, ламку, попелясту, розмаринолисту та прутувидну, вільху чорну, осіку, тополі білу та сірувату.

Для створення групових посадок та живих огорож найпридатнішими є ялівець звичайний, таволги зарубчаста та верболиста, шипшина собача, кизильник чорноплідий, глоди кривочашечковий, гладенький та український, калина звичайна, жимолость пухнаста, граб звичайний. Останній вид широко використовують для створення бордюрів, живоплотів та стрижених стін.

Декоративні довговічні алеї доцільно формувати з бука лісового, дуба звичайного, граба звичайного, лип серцелистої та плосколистої.

Для створення окремих груп в парках і на газонах ми рекомендуємо використовувати ліщину звичайну, рододендрон жовтий, вовчі ягоди звичайні та пахучі, агрус відхилений, шипшини щітконосну та травневу, бузину червону.

При створенні кам'янистих садів застосовують переважно карликові та сланкі рослини – плющ звичайний, верес звичайний, барвінок малий, чебрець блошиний та Черняєва.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, із 148 видів природної дендрофлори Українського Полісся культивується понад 50 видів із родин соснові, кипарисові, барбарисові, букові, березові, ліщинові, вербові, вересові, липові, агрусові, розові, кленові, аралієві, бузинові, калинові, барвінкові, губоцвіті, проте більшість видів ще не знайшла свого застосування в культурі, хоча відомі їх корисні властивості. Тому подальше вивчення біологічних властивостей та використання цих видів в культурі є актуальним завданням ботаніків та працівників декоративного садівництва.

1. *Деревья и кустарники, культивируемые в Украинской ССР. Голосеменные: Справ. пособие / С.И. Кузнецов, П.Я. Чуприна, Ю.К. Подгорный и др.* – К.: Наук. думка, 1985. – 199 с.

2. *Деревья и кустарники, культивируемые в Украинской ССР. Покрытосеменные: Справ. пособие / Под общ. ред. Н.А. Кохно.* – К.: Наук. думка, 1986. – 720 с.

3. *Деревья и кустарники: Покрытосеменные / Под ред. Л.И. Рубцова.* – К.: Наук. думка, 1974. – 590 с.

4. *Деревья и кустарники СССР дикорастущие, культивируемые и перспективные для интродукции: В 6 т. / Под ред. С.Я. Соколова.* – М.; Л.: Изд-во АН СССР.

5. *Івченко І.С. Аналіз дикорослої дендрофлори Українського Полісся // Укр. ботан. журн.* – 1978. – 35. – № 1. – С. 46-50.

6. *Определитель высших растений Украины // Д.Н. Доброчаева, М.И. Котов, Ю.Н. Прокудин и др.* – К.: Наук. думка, 1987. – 548 с.

7. *Самоплавський В.І. Лісове господарство України: стан та перспективи розвитку // Науковий вісник НАУ.* – К., 1998. – Вип. 8. – С. 8-14.

8. *Смик Г.К., Харчишин В.Т. Природная дендрофлора Центрального Полесья УССР в озеленении.* – Житомир: ЦНТИ, 1987. – 4 с. (Информ. листок № 47-87).

9. *Харчишин В.Т. Таксономический состав и эколого-географический анализ древесных растений, культивируемых в Житомирском Полесье //*

Интродукция и акклиматизация растений. – К., 1994. – Вып. 21. – С. 62-64.

Рекомендував до друку М.А. Кохно

В.Т. Харчишин

Государственный агроэкологический университет, Украина, г. Житомир

ПРИРОДНАЯ ДЕНДРОФЛОРА УКРАИНСКОГО ПОЛЕСЬЯ КАК ИСТОЧНИК ОБОГАЩЕНИЯ КУЛЬТУРНОЙ ДЕНДРОФЛОРЫ РЕГИОНА

Представлены данные о видовом составе дендрофлоры Украинского Полесья. С целью оптимизации окружающей среды предложен ассортимент древесных растений для более широкого применения в разных типах зеленых насаждений с учетом их декоративных и экологических особенностей.

V. T. Kharchyshyn

The State University of Agriculture and Ecology, Ukraine, Zhytomyr

UKRAINIAN POLISSYA NATURAL DENDROFLORA AS A SOURCE OF ENRICHING CULTURAL DENDROFLORA OF THE REGION

The paper presents the data on the species composition of Ukrainian Polissya dendroflora. The author suggests an assortment of woody plants for their wider use in various types of green plantations considering their ornamental and ecological peculiarities for environment optimization.